

HISTORICAL LEGEND – THE BLURRED LINE BETWEEN DOCUMENT AND FICTION

LEGENDA ISTORICĂ – GRANIȚĂ ESTOMPATĂ DINTRE DOCUMENT ȘI FICȚIUNE

Dumitrița SMOLNIȚCHI, PhD, Associate Professor,
Faculty of Philology and History
„Ion Creangă” State Pedagogical University of Chisinau,
ORCID ID: 0000-0003-2640-9237

CZU: 82-343:930.85:82.09

DOI: 10.46727/c.27-28-09-2024.p267-271

Abstract. *A story, in prose or verse, which combines the documentary with the imaginary, the legend fulfills several functions in the educational process: cognitive (it transmits a range of knowledge and information), formative (it has modeling actions on the personality of the individual), integrative (through the story environment, the pupil comes into direct contact with the mental universe of the social group, getting to know its mentality and philosophy of life, to familiarize with the community's system of aesthetic and ethical values), educational and introductory (through the exemplifying power of the message of the legend, the pupil learns a series of rules of behavior concerning what is right and wrong, in accordance with the value system of the community to which they belong). This article refers to a particular type of legend - the historical one. They talk about rulers, outlaws, local historical figures, and various events depicting the past. Historical legends are often stories about things that have happened, as told by chroniclers, based on memories or imaginations of the events described. The issues of these legends range from the characters' origins to the events that portray them psychologically/morally. It is from historical legends, in particular, we get the educational message about dignity, heroism, and bravery in times of adversity; the spirit of justice; love for the country, etc.*

Keywords: *legend, history, tradition, documentary/ imaginary, value*

Legenda este definită ca o „povestire în proză sau în versuri care conține elemente fantastice sau miraculoase, prin care se explică geneza unui lucru, a unei ființe etc., caracterul aparte al unui eveniment (istoric), al unui erou (mitic) sau al unui fenomen” [7], „o narațiune scurtă în proză care explică proveniența unui fenomen (de regulă, vechi, fabulos), însușirile distincte și comportarea unor ființe miraculoase, unor personaje și personalități notorii, celebre” [1], „povestire populară” care are drept subiect „fapte reale deformate, înfrumusețate și adesea amestecate cu unele miraculoase” [5, p. 269] etc. Pe de o parte, fiind o „povestire populară”, legenda are trăsături comune cu alte specii folclorice narrative (basmul, povestirea); pe de altă parte, legenda se individualizează „prin amestecul de elemente fabuloase și elemente concrete, empirice (în planul conținutului), prin aspectul succint, adeseori monoepisodic al povestirii (în planul formei), prin funcția explicativă și prin solicitarea adeziunii și a atributului credibilității (în planul atitudinii sociale)” [apud 5, p. 270]. Analizând tabelul comparativ „Basm – Legendă – Povestire” inserat de I. Petraș [5, p. 272], conchidem că legenda presupune un sistem de elemente interne distincte și un mod aparte de organizare a acestora în vederea realizării unui efect estetic specific.

Legende românești pot fi grupate în mai multe categorii: legende etiologice, legende mitologice, legende religioase, legende istorice. Acestea din urmă constituie obiectul nostru de studiu în acest articol. Folclorul românesc e foarte bogat în legende istorice. Ele sunt o oglindire a trecutului: vorbesc despre domnitori și luptele acestora, despre haiduci și personaje istorice locale, despre diferite întâmplări care portretizează moral eroul central. Dar care e totuși gradul de veridicitate care există într-o legendă istorică?

Atât documentul istoric, cât și legenda istorică sunt forme de manifestare ale memoriei poporului. Van Gennepe menționa că diferența dintre document și legendă constă în faptul că primul se bucură de o memorie limitată și dirijată, scenariul istoric al documentului fiind „liniar și înghețat”, fixat de exegeți meticuloși; iar legenda istorică este „o memorie vie, exersată, care menține conștiința în stare de permanentă anamneză”, iar „uitarea înseamnă atât moartea legendei, cât și a istoriei, căci nimic nu există în afara memoriei, fie depozitată în arhivă, fie exersată în forme narative, convenționale”. [6, p. 159].

Autorii letopisețelor, deși erau destul de sceptici în ceea ce ține de valorificarea „basnelor” și „poveștilor”, au fost primii care au confruntat mai multe variante ale uneia și aceleiași legende istorice și au ales-o pe cea care li s-a părut mai aproape de adevăr, pentru a o insera în cronicile lor. Astfel, marii cronicari moldoveni (Gr. Ureche, M. Costin, I. Neculce) ajung să considere legenda sursă de informație, în care, de cele mai multe ori, aspectul documentar prevalează asupra celui imaginar. Pentru autorii letopisețelor *funcția cognitivă* a folclorului era evidentă, deși trebuie să menționăm că aceștia culeg din tradiția orală doar legendele care corespundeau ideologiei lor feudale (folclorul haiducesc, de pildă, nu-și poate găsi locul în opera cronicarilor). Totodată, cronicarii își permit să modifice unele elemente ale legendei istorice, dacă acestea nu se potrivesc convingerilor. De exemplu, în legenda populară, Dragoș – întemeietorul Moldovei – este *un păstor*, iar în letopisețul lui Gr. Ureche, acesta e *un fiu de voievod* din Maramureș. Dar, cu toată ideologia feudală, cronicarii intuiesc în legendele istorice o comoară informațională necesară celor ce reînvie trecutul istoric al neamului.

Letopisețul lui Gr. Ureche este bogat în material legendar. Exegeza operei cronicarului susține că știrile despre originea lui Petru Rareș și despre modul cum a fost ales domn, despre tirania, cruzimea lui Alexandru Lăpușneanu, dar și despre călugărirea și otrăvirea acestuia, istorisirile despre incursiunea lui Bogdan – fiul lui Ștefan cel Mare – în Țara Leșească etc. sunt de proveniență folclorică.

Nici M. Costin nu renunță la inserarea, în cronică sa, a legendelor istorice transmise pe cale orală. Este evident caracterul folcloric al relatărilor despre moartea lui Simeon Movilă și despre venirea la domnie a fiilor lui Ieremia Movilă sau despre lipsa de noroc a lui Ștefăniță-vodă (fiul lui Vasile Lupu), poreclit Papură-vodă.

Dintre marii cronicari, cel mai mult se apropie de folclor Ion Neculce. Culegerea de legende *O samă de cuvinte*, plasată la începutul cronicii (pentru a completa relatările istorice ale predecesorilor), dar și legendele din letopisețul propriu-zis sunt mărturie a faptului că Neculce a folosit această narațiune orală pentru a-și lărgi cunoștințele istorice, și pentru a face totul ca informația pe care o înșiruie în letopiseț să fie cât mai completă. Astfel, putem afirma că marii noștri cronicari recunosc funcția completivă a legendei istorice, chiar dacă nu militează pentru veridicitatea absolută a acestora. În *Prefața* letopisețului său, Neculce va scrie, referindu-se la legende: „Ce cine va vrè să le creadă, bine va fi, iar cine nu le va crede, iarăși bine va fi, cine cum îi va fi voia, așa va face” [2, p. 267], dar, în același timp, presupune existența în legendele istorice a unui „sâmbure de adevăr”, căci „mulți istorici streini, de alte țări, nu le știu toate câte să fac într-alt pământu” [2, p. 267], adică tot mai bine știu localnicii care au păstrat vie tradiția istorică.

În altă parte, vizând veridicitatea legendei despre Dumbrava Roșie, Neculce menționează: „Și leșii încă nu tăgăduiescu, că scrie și în cronică, în letopisățul lor” [2, p. 270], iar despre localizarea legendei cu Aprodul Purice, cronicarul ne spune că unii zic că evenimentele sau petrecut la Cașen, „iar letopisățul scrie că s-au bătut la Șcheie, pe Siretu” [2, p. 269]. Acolo unde nu dispune de documente suficiente pentru confruntare, cronicarul neapărat specifică: „...oamenii așe vorbescu, că au apucat unii dintru alții” [2, p. 272]. Este, de pildă, cazul legendei despre tăierea capului lui Barnovski-vodă. Sau, ca în ultimul „cuvânt” neculcean, despre moartea lui Ștefăniță vodă, unde se constată: „Dar adevărul nu să știe, că letopisățul nu scrie nemică de acest lucru” [2, p. 279].

Aria de circulație a legendelor istorice inserate în cronici este variată. Nu e exclus ca unele dintre ele să fi fost răspândite și în rândul poporului, dar, totuși, majoritatea acestora sunt de origine feudală (reamintim că marii cronicari moldoveni erau boieri care dețineau funcții politice importante

în stat). Gr. Ureche, M. Costin, I. Neculce culeg informația legendară din letopisețele predecesorilor, din mediile orășenești sau călugărești. De exemplu, legenda despre Aprodul Purice pe care o întâlnim în letopisețul lui Gr. Ureche și în *O samă de cuvinte* a lui Neculce, este inserată și în varianta polonă a cronicii de la curtea lui Ștefan cel Mare, iar în legendele despre relicvele lui Ștefan cel Mare, păstrate la mănăstirea Putna, se întrevăd „însemnele vremii”, adică aria lor de circulație este mediul feudal. Influența acestui mediu asupra legendelor istorice valorificate în letopisețe se întrevăde și în relatările despre incidentele de la granița moldo-polonă pe vremea domniei lui Vasile Lupu, și în venalitatea demnitarului turc, cumpărat de acel voievod, și în șederea mazilitului domnitor moldovean în închisoarea celor Șapte turnuri de la Istanbul, și în căsătoria lui Gheorghevodă Ștefan; și în avaturile doamnei lui Vasile Lupu și ale boierilor Cantacuzini, și în întâlnirile lui Gheorghe Ghica, viitorul boier și domn al Moldovei, cu influentul vizir turc Küprulu, și în sinistrele glume ale lui Ștefăniță-vodă Lupu, și în aventurile lui Nicolae Milescu Spătarul ș.a.m.d. [4, p. 18-19]. Citind aceste legende istorice, desprindem lesne funcția lor integrativă, căci intrăm în contact direct cu universul mental feudal.

Părerea folcloriștilor despre veridicitatea legendei istorice este diferită. În acest context, O. Papadima susține: „A vorbi despre tradiția populară nu înseamnă a încerca să descifrezi un plus de amănunte despre viața, personalitatea și opera unui voievod [...], nu înseamnă a completa istoria propriu-zisă” [3, p. 423], dar este combătut de P. Ursache în *Prefața* la volumul *Formarea legendelor* de Van Gennep: „A fost greșeala dintotdeauna a istoricilor și a folcloriștilor că au supravalorizat documentul concret, în defavoarea celuilalt, a faptului imaginar, de origine orală, tipizat în forme narative” [6, p. 6]. Cu alte cuvinte, nucleul dilemei legendei istorice poate fi rezumat la: **este** sau **nu este** istorie legenda? Întrucât păstrează fapte, obiceiuri, credințe, urme ale felului de a gândi, de a înțelege sensul vieții și lumea din diferite epoci, putem afirma că legenda **este** istorie. În același timp, legenda **nu este** istorie, pentru că evenimentele reflectate nu sunt înșiruite în ordinea în care s-au succedat, nu sunt plasate în spațiile reale în care s-au întâmplat cu adevărat, nu sunt suficient de sistematizate etc. Cu excepția cazului în care există date precise (de exemplu inscripțiile datate), este imposibil de restituit valoarea documentară a legendei. Deși în legendă se precizează locul, personajul și momentul, nici indicarea locului, nici indicarea timpului și nici a personajului nu pot fi considerate ca având o valoare exactă și riguroasă. Uneori, faptele unei personalități istorice pot fi puse pe seama alteia, cu intenția de a-i mări popularitatea, căpătând, astfel, un alt sens social. Alteori, fapte separate în timp sunt juxtapuse de legendă într-un singur moment, sau fapte strict contemporane sunt depărtate unele de altele și repartizate pe un număr adesea considerabil de ani și chiar secole. „Principiilor de localizare și de delocalizare, de individualizare și de dezindividualizare se cuvine să le adăugăm (...) principiile de temporaritate și de detemporaritate”, susține cercetătorul folclorist A. Van Gennep [6, p. 122]. Deci, granița dintre documentar și ficțiune în legendă este estompată.

Cu toate acestea, C. Giurescu, analizând minuțios legendele neculceene din *O samă de cuvinte*, ajunge la concluzia că acestea pot fi clasificate, după gradul de corespundere adevărului istoric, în patru categorii:

- ✓ cele ale căror cuprins este confirmat de documente;
- ✓ tradițiile care, fără a putea fi demonstrate cu certitudine, cuprind „un sâmbure de adevăr”;
- ✓ legendele care reproduc expresii sau fraze rostite de diferite personalități istorice, dialoguri pentru care n-avem posibilitate de verificare;
- ✓ legende, puține la număr, care relatează fapte ce nu corespund adevărului istoric.

Conform opiniei cercetătorului, cea mai mare parte din legendele lui Ion Neculce sunt veridice, bine documentate și numai o mică parte din ele nu corespund realității [apud 4, p. 439-495].

Această „abatere” de la realitate poate fi explicată prin faptul că în legendă faptele istorice trec prin filtrele memoriei și imaginației, deformându-se și devenind fapte de legendă. Chiar și în scenele de istorie propriu-zisă, cronicarii înserează elemente ale miracolului, narațiunea merge în zona viselor, a unor credințe străvechi. „Într-acestu anu făcutu-s-au și o minune mare arătare la

Hotin, într-o mănăstioară mică ce este supt cetate. Au lăcrămat pe chipul icoanei, de le vidé toți oamenii. Și pica într-o tupsie ce era pusă supt icoană, de era de mirare a prăvi arătarea și sămnu ca acela, carele au fostu adevărat sămnu de peire a mulți creștini în Țara Leșască și începătura durerii și stricărei țării noastre [...]” [2, p. 287].

În aceeași ordine de idei, cărturari din epoca veche sunt spirite religioase, dispuse să admită intervenția voinței divine în mersul lucrurilor, iar anumite stări sunt considerate de către cronicari drept pedepse divine; însuși domnitorul, în opera cronicarilor, este reprezentantul divinității pe pământ, stăpân „uns” de Dumnezeu. Scriind despre domnia lui Ștefan cel Mare, îmbinând datele istorice cu legendele despre domnitor, Gr. Ureche invocă puterea divină și notează: „Așa norocéște Dumnezeu pre cei mândri și falnici, ca să să arate lucrurile omenești câtu sunt de fragede și neadevărate, că Dumnezeu nu în mulți, ce în puțini arată puterea sa, ca niminea să nu nădăjduiască în puterea sa, ce întru Dumnezeu să-i fie nădejdea, nici fără cale războiu să facă, căroră li-i Dumnezeu împotrivă” [2, p. 41].

Ca să exemplificăm simbioza organică dintre document și imaginație în legenda istorică, vom merge la relatarea neculceană despre Gheorghe Ghica care devine domnitor cu ajutorul lui Kùprulu, unui turc sărac, ajuns vizir, pe care l-a cunoscut în copilărie, când se porniseră împreună la Țarigrad. Un adevărat subiect de nuvelă! La baza acestei legende stau faptele reale: vizirul Ahmed Kùprulu a făcut, într-adevăr, pe Gheorghe Ghica domn în Moldova, în 1658, fapt pe care îl va fi povestit Ghica însuși ori cineva din anturajul lui. Dar acest fapt real este învăluit în haina imaginarului. Între aspectul real și cel imaginar nu apar trepte, goluri, ierarhii. Interpătrunderea celor două dimensiuni contează fundamental pentru simbioza dintre conținutul ideatic și etic, pe de o parte, și aspectul estetic-literar, pe de altă parte. În cazul acestei legende, semnificația literară este complexă. Neculce creează două caractere: vizirul – omul de cuvânt, și Ghica – domnitorul cinstit care nu-și trădează stăpânul. Ficțiunea și realitatea sunt departe de a pune între ele distanțe, dimpotrivă, se atrag una pe cealaltă, se interpătrund.

O bună parte dintre legendele noastre istorice se referă la domnia lui Ștefan cel Mare, domnia căruia a fost cea mai lungă și mai încărcată de glorie din istoria Moldovei. Victoriile strălucite alternau cu înfrângerile dramatice. Sprijinindu-se, însă, în numeroasele sale războaie purtate, pe boierime, răzeși și târgoveți, Ștefan a știut întotdeauna să-i răsplătească pe cei viteji prin danii și înălțări în rândul oștenilor lui. Imaginea domnitorului a crescut, cu timpul, extrem de mult în amintirea poporului: unele amintiri s-au șters, altele au fost amplificate mult, celelalte au fost înlocuite prin asemănări cu alte personaje istorice și legendare. Esențialul, însă, s-a păstrat: imaginea unei personalități care s-a identificat cu ideea națională, cu ideea independenței țării, dobândită prin luptă.

Legende despre Ștefan cel Mare se regăsesc și în letopisețul lui Gr. Ureche, și în culegerea de legende neculceene, dar și în unele lucrări istorice ale lui D. Cantemir (*Istoria Imperiului Otoman...*, *Istoria ieroglifică*, *Descrierea Moldovei* ș.a.) în care cărturarul inserează legenda despre Mama lui Ștefan cel Mare, legenda Dumbrăvii Roșii, sfatul dat de Ștefan fiului său ca să închine țara turcilor (cu care prilej D. Cantemir realizează un întreg discurs) ș.a. Conținutul legendelor se nutrește din tradiție (indiferent de mediul din care acestea au fost culese), de aceea, la nivelul subiectului propriu-zis, diferențele lipsesc, iar dacă acestea apar, atunci e vorba de elemente specifice legendei, cum e, de pildă, localizarea evenimentului relatat: dacă I. Neculce plasează bătălia lui Ștefan cel Mare cu polonii din legenda *Dumbrava Roșie* în Codrii Cosminului, atunci D. Cantemir scrie că aceasta ar fi avut loc la Cotnari, în apropiere de Cernăuți. Aceeași localizare este indicată și în *Istoria ieroglifică*, și în *Descrierea Moldovei*.

Ceea ce e diferit la cei doi cărturari e modul de tratare a evenimentelor, mesajul care se conține în legende. I. Neculce a încercat doar să-și completeze Letopisețul cu unele amănunte istorice, pe când D. Cantemir, prin aceste legende, în virtutea concepțiilor sale pre-iluministe, moralizează.

Legende istorice despre Ștefan cel Mare vor continua să fie valorificate și în secolul următor. De exemplu, legenda despre mama lui Ștefan cel Mare a fost reluată, rând pe rând, de Al.

Hrisoverghi, I. Heliade-Rădulescu, Gh. Asachi, D. Bolintineanu, V. Alecsandri ș.a. Fiecare dintre acești scriitori, deși valorifică același subiect, vin cu mesaje deosebite.

Al. Hrisoverghi și I. Heliade-Rădulescu desprind din legendă imaginea cetății de scaun și leagă ideea gloriei trecute de simbolul ruinelor acesteia. Ele, ruinele vechii cetăți, servesc drept pilde date prezentului, în scopul reînvierii și perpetuării faptelor de vitejie și eroism ale străbunilor. Inspirația legendar-istorică a celor doi poeți constituie prilej de meditație filozofică. Zidurile prăbușite sunt un simbol al dragostei de țară. Versurile „P-a Neamțului cetate eu văz o eroină/ Moldoveană în toate, spartană l-al său dor,/ Certând nemernicia la moldovean streină,/ Zicându-i ca să moară, ori vie nvingător.” (I. Heliade-Rădulescu, *O noapte pe ruinele Târgoviștei*) sunt un ecou al legendei cu mama lui Ștefan cel Mare. Drept sursă de inspirație le-ar fi putut servi atât legenda propriu-zisă, cât și o simplă frază dintr-o cronică sau document istoric, sau chiar realitatea propriu-zisă, adică, înseși ruinele cetății pe care le-a vizitat.

În schimb, Gh. Asachi relatează subiectul integral al legendei: Ștefan, înfrânt de turci, se întoarce în Cetatea Neamțului, unde mamă-sa nu-i permite să intre fără victorie. Modalitatea de a prezenta evenimentul și chipul mamei pare să fie, mai aproape de varianta legendei relatată de Cantemir, în care mama capătă conturul unei adevărate eroine de poem medieval, cu un cult deosebit al onoarei. Și D. Bolintineanu va trata subiectul legendei, punând-o în prim-plan pe mama lui Ștefan cel Mare și nu pe domnitorul însuși. Dar, indiferent de modul de valorificare a legendelor istorice despre Ștefan cel Mare, acestea rămân să fie surse importante ale cunoașterii epocii și personalității domnitorului.

Așadar, ca sursă informativă, legenda istorică trebuie receptată ca un tot întreg, între aspectul documentar și cel imaginar existând o legătură organică, indisolubilă.

În concluzie menționăm că legendele istorice îndeplinesc mai multe funcții: cognitivă (transmit o serie de cunoștințe și informații), formativă (are acțiuni modelatoare asupra personalității individului), integrativă (prin mediul povestit, cititorul ia contact direct cu universul mental al grupului social, ajungând să cunoască mentalitatea și filozofia de viață a acestuia, să se familiarizeze cu sistemul de valori estetice și etice ale comunității), educativă și de inițiere, căci din mesajului legendei desprindem o serie de norme comportamentale referitoare la ceea ce este bine și ceea ce este rău, distingem mesajul despre demnitate, eroism și vitejie, despre spiritul de dreptate, despre dragostea de țară etc.

Bibliografie:

1. *Legenda* <https://www.patrimoniuiaterial.md/ro/pagini/registrul-fi%C8%99ele-elementelor-de-patrimoniu-cultural-imaterial-tradi%C8%9Bii-%C8%99i-expresii-culturale-ale/legenda> (accesat 28.08.2024)
2. *Letopiseșul Țării Moldovei* (Gr. Ureche, M. Costin, I. Neculce). Chișinău: Hyperion, 1990. 638 p. ISBN: 5-368-00339-0
3. PAPADIMA, Ovidiu. *Literatura populară română. Din istoria și poetica ei*. București: Editura pentru Literatură, 1968. 724 p. ISSN: 2784-031X
4. RUSSEV, Eugeniu. *Cronografia moldovenească din veacurile XV-XVIII*. Chișinău: Știința, 1977. 511 p.
5. PETRAȘ, Irina. *Teoria literaturii*. Dicționar-antologie. București: Editura Didactică și Pedagogică, 2009. 436 p. ISBN: 978-973-302-63-89
6. VAN GENNEP, Arnold. *Formarea legendelor*. Prefață de P. Ursachi. Iași: Polirom, 1997. 228 p. ISBN 973-9248-72-1
7. <https://dexonline.ro/definitie/legenda> (accesat 28.08.2024)